

КАЛЬКУВАННЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Калькування як мовне явище існує стільки, скільки існують мовні контакти, і немає в світі такої мови, в якій не було б кальок.

Дослідники відзначають, що за характером своїх словотвірних компонентів кальки нічим не відрізняються від самостійних мовних утворень даної мови і сприймаються її носіями як звичайні слова рідної мови [4, с. 30]. Вони заповнюють словникові прогалини, зберігаючи при цьому загальну структуру, граматику, орфоепію української мови. Кальки в українській мові формувалися під впливом багатьох мов: давньогрецької (милозвучний), латинської (милосердя), німецької (залізниця), французької (міжнародний), англійської (хмарочос), польської (вірогідний) та ін. Створені в різні історичні періоди з питомих дериваційно-мотивуючих одиниць, вони органічно вливалися в лексичний склад української мови і сприяли розвиткові її лексико-семантичної системи. Н.Ф. Клименко в енциклопедії "Українська мова" підтверджує, що багато кальок виникло в українській мові під впливом російської ще в минулі століття, а особливо в радянський період [3, с. 67]. Слід зауважити, що цей процес триває і нині.

Калькування належить до недостатньо вивчених аспектів сучасної лінгвістики. До цього часу немає єдності у поглядах на саму природу калькування, не визначено місце кальок у словниковому складі мови, у системі мовознавчих дисциплін.

До запозичень належать суспільно-політичні терміни, слова на позначення соціально-економічних явищ, предметів виробництва та інші.

«Калька (з фр. *calque* – копія) – це слово або вираз, створене питомими мовними засобами за зразком слів і виразів іншої мови» [6, с. 73].

Сам автор поняття “калька” (Ш.Баллі) вважав його найдоцільнішим.

Цей лінгвістичний термін прижився і закріпився в багатьох мовах. Думки Ш.Баллі про кальки, висловлені на початку ХХ ст., уточнюються і дістають дальшого розвитку у роботах зарубіжних і вітчизняних мовознавців. Вагомий внесок у дослідження кальок зробили відомі вчені Л. Булаховський, М. Шанський, Л. Єфремов, також проблеми калькування порушують у своїх роботах І. Білодід, Р. Зорівчак, Т. Панько та ін.

Однак вузлові питання цієї проблеми залишилися нерозв'язаними.

Думки вчених у дослідженні кальок розходяться. Одна частина вважає кальки різновидом запозичень, інша – ототожнює їх з буквальним перекладом. Аналізуючи спільні риси запозичення і калькування, Ш. Баллі зауважував: “Було помилкою чітко розмежовувати запозичення і кальки, вони викликані до життя однією і тією ж причиною і відіграють однакову роль у положенні словника” [1, с. 69]. Виходячи з цього зауваження, ряд дослідників ототожнює запозичення і кальки, називаючи їх

своєрідним видом запозичення (Р. Будагов, О. Ахманова та ін.). Протилежну думку проводить Л.П.Єфремов. На ряді прикладів він досить переконливо показує, що ні за способом виникнення, ні в плані вираження, ні щодо об'єкта калькування, лексичні кальки не можуть бути запозиченими словами.

Друга група мовознавців (О. Реформатський, Е. Ахундзянов, В. Поржезинський та ін.) іде від праці Ш. Баллі і ототожнює калькування з перекладом.

Це протиріччя пояснюється тим, що дослідники однобічно розглядають калькування, а це двобічний процес, і цим не можна нехтувати.

У вітчизняному мовознавстві віддають перевагу класифікації кальок, запропонованій М. Шанським. Так, залежно від того, що калькується – слово чи словосполучення, він поділяє кальки на лексичні і фразеологічні. Лексичні кальки, в свою чергу, – на словотворчі і семантичні. Отже, традиційно у навчальних посібниках виділяють три основних типи кальок: 1) словотворчі, 2) семантичні, 3) фразеологічні. У теорії лексичного калькування ключове місце належить словотвірному калькуванню, яке повністю вписується в загальну теорію словотворення з його терміносистемою.

Якщо розглядати кальки з близькоспоріднених мов (в українській з російської як мови міжнародного спілкування), де маємо цілий ряд спільних дериваційно-мотивуючих одиниць, то є всі підстави розглядати лексичне калькування як один з різновидів лексичної деривації. Характерно, що калькування викликане власне білінгвізмом: кожний елемент плану змісту обов'язково повинен мати два способи вираження (для першої і для другої мови). Специфіка калькування як способу словотворення полягає в тому, що формальні і смислові відносини між дериватами еквівалентні. Починається калькування з аналізу, тобто розщеплення слова на складові елементи, але паралельно з цим зразу ж відбувається і синтез дериваційно-мотивуючих одиниць у новій єдності [3, с. 93]. Слід пам'ятати, що правила калькування діють не механічно, а вибірково, що калькування має творчий характер.

Залежно від того, які засоби використовують для вираження дериваційного значення похідного слова, розрізняють дві основні групи способів словотворення: афіксальні і безафіксні. Залежно від того, скільки твірних основ бере участь у словотворенні, виділяють прості слова і складні. Кальками можуть бути прості і складні слова (композиції, юкстапозиції, аббревіатури). Більшість простих слів утворена шляхом афіксації: а) префіксації (надподаток – сверхналог, співзаявник – созаявитель); б) суфіксації (споживач – потребитель, дізнавач – дознаватель); в) комбінованої афіксації (прошарок – прослойка, підсклянок – подстаканник) [5, с. 78].

Так за зразком російських слів з власного словотворчого матеріалу створюються в українській мові слова всіх галузей суспільно-політичного, науково-технічного і культурного життя. Калькування, як один з різновидів словотворення, практично необмежений продуктивний спосіб поповнення словникового складу мови.

Калькування може здійснюватися шляхом проб і помилок, супроводжуватись іноді появою дублетних найменувань (запобіжник, застережник), омонімічних (шукач – искатель, шукач – соискатель), які в ряді випадків функціонують у мові паралельно, або певний час конкурують, а згодом розмежуватись у результаті семантичної диференціації [2, с. 190, 588].

Таким чином, лексичне калькування в сучасній українській мові становить собою свідому цілеспрямовану діяльність двомовних суб'єктів, зумовлену взаємодією лінгвістичних факторів. Калькування здійснюється за словотвірними законами і правилами сучасної української мови та носить творчий характер. Створення лексичних кальок здійснюється переважно за продуктивними моделями і сприяє активізації потенційних можливостей рідної мови, встановленню нових парадигматичних і синтагматичних відношень, розвитку полісемії, синонімії.

Література:

- Балли Ш. Французская стилистика / Балли Ш. – М., 1961.
- Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / Караванський С. – К.: Видавничий центр "Академія", 1998.
- Клименко Н.Ф. Українська мова. Енциклопедія / Н. Ф. Клименко – К.: Укр. енцикл., 2000.
- Коломієць В. Т. Розвиток словотвору слов'янських мов у післявоєнний період / В. Т. Коломієць – К.: Наук. думка, 1973.
- Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов – К.: Вища. шк., 1997.
- Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С. Я, Бирик С. П., Тодор О. Г.; За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.:Либідь, 2001.